

AHİLİK ve ESNAF

Konferanslar ve Seminer
Metinler Tartışmalar

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	131449
Tasnif No:	301.4 AHI-E

YAYLACIK MATBAASI
İSTANBUL — 1986

Kardeş Şehir yapalım, dediler. Gönül de istiyor ki, bu toplantılarımız daha teçhizatlı, daha güçlü olsun. Yine gönül istiyor ki, bütün Türkiye'mizdeki özellikle Birlik Başkanlarımız, İstanbul'da yapılacak, Esnaf Teşkilâtımızın bu Konferanslarına katılmış bulunsunlar.

Muhterem davetlilerimiz, muhterem hocam, çok saygı duyduğum muhterem hocamın bu ilginç tebliğlerine bir o kadar saygınlık getiren, açıklık getiren ve vuzuha kavuşturan çok değerli soru sorucuların bu konferansta büyük bir çeşni verdiklerini, büyük vuzuha kavuşturduklarını görüyoruz. Konuşmacı kadar, dinleyicilerin de, böylesine anlamlı sorular tevcih etmek suretiyle böylesine önemli bir konuya açıklık getirdiklerini burada dinleyerek gördük. Bende niz Kırşehir Esnaf Teşkilâtım adına, şehrim adına, sizleri bütün heyecanıyla selâmlıyor, tazimlerimi sunuyorum efendim.

N. Çağatay : Değerli dinleyiciler, tekrar arz edeyim, hakikaten, bu birlikten yararlanın. Türkiye Esnafları, daha sıkı saflar hâlinde birleşin ve bir de bütün Türkiye Esnaf Dernekleri adına dergi çıkarın. Orada zaman zaman fikirlerinizi, gelişmeleri, tarihi olsun, günlük olsun, geleceğe bağlı olsun, onları yazın. İşte, dedelerimiz, bilhassa Osmanlılar yazmış, ama bir kısmını söylediğim gibi, sattık, şimdi son zamanda bir hastalığımız da, yazmıyoruz, unutulup gidiyor. Ben, İngiltere'ye gittiğimde, birkaç defa gittim ya, kitapçılara gidip alışveriş ediyorum. O arada eski kitaplar olduğunu duydum. Biriyle ahbab oldum. Sizde eski kitaplar var mı, dedim. Var, yukarda dolu, dedi. Ben, dedim ki, onları inceleyebilir miyim? Çık, dedi. Çıktım, inceledim. Bunu şunun için arz etmek istiyorum. Memleketimle, yahut civarı ile ilgili olanlara baktım. Adam, sefarette kâtip olarak Türkiye'ye gelmiş, üç ay kalmış. Yahut askeri bir atâşe veya bilmem ne görevle kalmış, kitaplar yazmış, üç aylık ziyaretini bile. Bizde yazar, okur yazar sefirimiz, vs. çok değerli insanlar var da, ama onlar gelmiş, hepsi yazmış. Meselâ Busbecq Avusturya elçisi, İngiliz Mary Montague, o aşilar yazar. Avrupa'da çiçek aşısının bulunmasından uzun yıllar önce Türkler ineğin memesinden çiçek aşısı üreterek çocuklara uyguluyor ve bu hastalığı önüyorlardı. Bunu bu kadının anılarından öğreniyoruz. Ötekiler Türklerin at sevgisini, vs. yazarlar. Türkler, adama iş değil, işe adam tayin ederler, der. Biz ise, yazmıyoruz. İşte, size istirham ediyorum. Büyük birliksiniz. İmkanlarınız var. Bir dergiyi rahatça yaşatabilecek, hattâ arasına kitaplar yayınlatabilecek durumdasınız. Birleşin, ilk hamlede bir müşterek dergi çıkarın. Bütün Anadolu'nun sesi olsun. Orada dertlerinizi dile getirin. Tarihi ve mes'elelerinizi yazın.

Tekrar istirham ediyorum. Teşekkür ediyorum.

OSMANLI ESNAFI VE DEVLETLE İLİŞKİLERİ

Mehmet Genç*

Osmanlı esnaf hayatının 18. ve 19. yüzyıllarda taşıdığı başlıca nitelikleri ve devletle ilişkileri üzerinde duracağım. Konuyu bütün derinliği ve kapsamı ile kısa bir konferansın içine sığdırmanın imkânı olmadığı için, dikkati çeken ana noktalar üzerinde durmakla yetineceğim. Eksiklerim, muhakkak ki, söyleyeceklerimden çok daha fazla olacaktır. Ama, konuşmanın sonunda ortaya konulacak soru ve tartışmalarla eksiklerimin bir bölümünü tamamlama imkânını bulacağımızı ümid ederim.

En genel çizgileri ile esnafı, şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlayabiliriz. Burada, iş kolunun belirli alanı deyişini, her mal ve hizmet diye tasrih etmemiz gerekir. Çünkü, esnaf örgütlenmeleri, bugün bildiğimiz anlamda belirli bir iş kolunun bütününü, hattâ birkaç mal veya hizmeti ihtiva eden bir bölümünü kapsamaktan oldukça farklı, çok dar ve sınırlı zümreler halinde, her mal ve hizmet için ayrı birer birim oluşturan kuruluşlardı. Belirli bir malın ham maddeden başlayarak nihai tüketime hazır hâle gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamalarının herbiri ayrı bir esnaf birimi olarak örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamada, farklı mal türleri varsa, onlar da ayrı birer örgütlenme birimi oluşturlardı. Örnek olarak deriyi gösterebiliriz. Hayvancılıktan başlayıp, nihai tüketim malı olarak ayakkabı haline gelinceye kadar geçtiği her teknik veya ticarî aşama birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesine sahne olurdu. Canlı hayvan ticaretini yapan celepler, kesimi yapan kasaplar, ham deriyi işleyen debbağlar, işlenmiş deriyi satan tacirler, nihai mamul olarak ayakkabı yapanlar birbirinden bağımsız birimler halinde örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamadaki farklı mallar da ayrı örgütlenmeye sahne olurdu. Sığır ve koyun kasapları birbirinden ayrıldığı gibi, nihai tüketim malı olarak ayakkabı imalatında çizme, pabuç, mest, terlik ilh. yapanlar da farklı örgütler içinde birbirinden ayrılmakla kalmaz, ayrıca bu ayakkabıla-

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim görevlisi.

rın çeşitli dini zümrelere göre değişen renk veya şekillerini imâl edenler de birbirinden ayrı birimler halinde örgütlenirdi. Gıda, metal, inşaat, dokuma imalâtı alanlarında da durum pek farklı değildi. Meselâ boyacılar, kullandıkları boya ham maddesine ve boyadıkları renklere göre ayrı ayrı örgütlendikleri gibi, boya işini toptancı tüccar için veya nihai tüketici için yapmalarına göre de farklı örgütlere sahip bulunurlardı.

Örnekleri çoğaltmağa, sanırım gerek yoktur. Kısaca ifade etmek istersek, uzmanlaşma ve onunla birlikte farklılaşan örgütlenme yapısı, bir ağacın dallarını andırır nitelikte son derece ayrıntılı bir tablo teşkil ediyordu, diyebiliriz. Kullandığı ham maddenin çeşidine, faaliyetin yer aldığı üretim aşamasına, ürettiği malın spesifik niteliğine, hitap ettiği alıcı zümrelerine göre fevkalâde dallı budaklı mozayik görünümü arz eder esnaf örgütlenmesi.

Bu parçalı örgütlenmenin normal mekân sınırı başta ifade ettiğim gibi şehir ve kasaba merkezleri idi. Her şehirdeki örgütlenme türü, nüfus miktarı ve iktisadi hayat tarzına göre muhtevada bazı değişiklikler göstermekle birlikte yapı ve model itibarı ile benzer nitelikte idi. Ancak, bu benzer örgütlenmeler arasında, bölge veya ülke çapında ilişkilere pek rastlamayız. Tek istisna, bildiğimiz kadarı ile, debbağ esnaflarıdır. İmparatorluk sınırları içinde oldukça yaygın olarak hemen hemen her şehir merkezinde faaliyette bulunan ve her yerde çok büyük çoğunluğu müslüman olan debbağ esnafları, Kırşehir'deki Ahî Evren Zâviyesi şeyhinin manevi liderliği altında, zayıf bir bağlantı içinde bulunuyorlardı. Bunun dışında kalan esnaf örgütlenmeleri, bulundukları şehrin sınırları dışındaki benzerleri ile ilişkiden uzak olduğu gibi, mekân boyutu veya nüfus itibarı ile belli sınırı aşan şehirlerde, aynı esnaf örgütünün birden çok parçalara bölünerek, ayrı birimler haline geldiği de vâki idi. Özellikle İstanbul'da, kayıkçı, hammal, debbağ, fesçi, basmacı, dokumacı, lüleci, vb. bir çok esnaf örgütü, şehrin değişik semtlerinde ayrı birimlere bölünmüştü. Zorunlu olarak ilişkiyi gerektiren alanlarda, özellikle kayıkçı, hammal gibi ulaştırma sektöründe çalışanlar, ayrı altbirimler halinde örgütlenmekle birlikte, aralarındaki bağlantıyı sürdürecektir şekilde bir üst yönetim örgütüne sahip bulunurlardı.

Bu kısa açıklama, esnaf örgütlenmesinin hem sayı, hem de mekân boyutları itibarı ile yakın ilişkiye imkân veren sınırlı bir büyüklüğü aşmayan birimlerden oluştuğunu yeteri kadar ortaya koymuştur, sanırım. Bu birimlerin, başka şehirlerdeki benzerleri ile herhangi bir üst kuruluşta bir araya gelmedikleri gibi, aynı şehirde bulunan diğer esnaf örgütleri ile de, Ortaçağ Avrupa şehirlerinde olduğu

gibi, sıkı denebilecek bir ilişki içine girerek kaynaştıkları da görülmez. Ancak, aynı şehir içinde, oldukça yumuşak görünen, iki ayrı zümreleşme ilişkisi vardır ki onu da kısaca arz edeyim. Her şehirdeki esnaf örgütleri, başlıca iki ayrı grup olarak görülüüyordu: İnşaat sektöründe faaliyet gösteren ve sayıları 40 kadar olan esnaf örgütleri bir grup olarak, devletin tayin ve esnafın da tasvib ettiği Mimar-Başı veya Mimar Ağa'nın denetim ve nezareti altında bulunurlardı. İnşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamı, ayrı bir grup olarak kendi seçtikleri ve yerine göre «Şeyh-i Seb'a» veya «Ahî Baba» diye isimlendirdikleri bir şeyhin genel nezareti altında bulunmakta idiler¹. Bu iki gruplaşmadan birinin daha ziyade resmi nitelikte olduğunu, diğerinin de oldukça zayıf görünen bir bağlantıdan ibaret kaldığını ve asıl sıkı ilişki demetini esnaf örgütlerinin münferit birimleri içinde müşahade ettiğimizi söyleyebiliriz.

Belirli bir iş kolunda çalışanların, herhangi bir örgütlenme niteliği kazanmadan bir arada, belli bir mekân sınırı içinde, hiçbir hiyerarşik kalıba girmeden faaliyet göstermeleri nazari olarak imkânsız değildi. Ancak pratikte pek çok zorluklarla karşılaşacağını, aşırı uzmanlaşmanın dallı budaklı manzarasından kolayca çıkarabiliriz. Belki bir yerde aynı işi yapan insanların zümre-içi ilişkilerini genel hukuk ve zabıta kuralları içinde düzenlemek son derece zordu. İlişkiler yoğun ve çalışanlardan birinin alacağı karar ve tavır diğerlerini etkilemesi kaçınılmazdı. Bu etkileşimin belirli bir düzenlilik içinde belirli kurallara göre cereyan etmesi, muhtemel ihtilâfların önlenmesi için gerekli idi. Bütün bu ilişkileri düzenleme ve doğacak muhtemel ihtilâfları çözme işini, zamanına göre etkinliğinin ünü dünyaca bilinen Osmanlı adaletinin temel kurumu olarak Kadılık yapabiliirdi. Ama, istitraten arz etmeliyim ki, Osmanlı adaletinin, ihtilâfları çözmedeki ünü, sadece adliye mekanizmasının iyi işlemesinden doğuyor değildi. Bu mekanizmanın iyi işlemesini sağlayan genel sosyal-politik örgütlenmenin de önemli katkısı vardı. Bunu, en kısa ifade ile, muhtemel ihtilâfları asgariye indirecek ara-örgütlenmelerin etkin şekilde uygulamaya konulması diye özetleyebiliriz.

İşte esnaf örgütleri, ihtilâfları zümreler düzeyinde çözücü me-

¹ Bir şehirdeki inşaat sektörü dışında kalan bütün esnaf örgütlerinin başı olarak seçilen Şeyh-i Seb'a veya Ahî Baba'nın, münferit esnaf örgütlerinin yönetim kadroları arasında yer almakla birlikte 18. yüzyıldan itibaren birçok esnafta yavaş yavaş ortadan kalkarak ancak bazı esnaf örgütlerinde devam ettiği görülen Şeyh ve Ahî Baba'dan, isim benzerliğine rağmen, fonksiyon bakımından farklı olduğunu tasrih etmek gerekir.

kanizmaları içeren bu genel sosyal teşkilatlanmanın bir parçası olarak doğmuş bulunuyordu.

Her esnaf topluluğu, mesleki faaliyetinde tabi bulunacağı özel kuralları, normal olarak kendisi kararlaştırır ve bütün ustaların ortak kararı olarak onaylanmak üzere kadıya sunardı. Kadı, şeriate, kanunlara, müesses örf ve âdetlere aykırı olup olmadığına dair incelemesini hızla tamamladıktan sonra teklifi Divân'a arz ederdi. Divân'ın onayından sonra, ustalar tarafından hazırlanmış bulunan taslak, kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan bir temel belge haline gelirdi².

Aynı örgütte yer alacak ustaların çoğunluğuna ait iradeyi yansıtan bu temel belgede ustalık, kalfalık gibi mesleki unvanların kazanılma şartları, çıraklık ve kalfalık süreleri, çalışma şartları, üretilcek malın cinsi ve kalitesi, ham maddenin temin ve tevzii, dükkânların yeri, sayısı ilh. gibi konular yer alırdı. Çoğunluğun iradesi belirli bir konuda değişirse, aynı usul içerisinde bu değişiklikler de belgeye eklenir veya yeni bir belge düzenlenirdi.

Bu şekilde tesbit edilen kuralları uygulamak, ve muhtemel saptamalara meydan vermemek için bir icra organı gerekli idi. Esnaf örgütünün icra organı, «ihtiyar ustalar», «nizam ustaları», veya «lonca ustaları» denen ileri gelen ustaların teşkil ettiği bir idare hey'eti ile bu hey'etin başkanı durumunda olan Kethüda ve yardımcılarının oluşuyordu³.

Kethüdayı, normal olarak esnaf seçerdi. Tayinle belirlendiği nadir hallerde bile esnaf çoğunluğunun tasvibi zorunlu idi. Seçim için ustalar, Kadı'nın huzuruna adayla birlikte giderek, onu kethüda olarak seçmiş bulunduklarını şifahi beyan ederler, kethüda adayı

2 Bu konuda tipik diyebileceğimiz bir örnek olarak, İstanbul'un Beşiktaş semtinde kadife dokuyan esnafın, artan ihtilâflar karşısında, ilk defa 1742 yılında ustalararası ilişkileri düzenlemek üzere, kendi arzu ve iradeleri ile kararlaştırdıkları düzeni onaylayan fermanı, Galata Kadısının arzı üzerine Divân'dan almalarını zikredebiliriz. Başbakanlık Arşivi, Cevdet, İktisat No. 1508/19 C 1155 (12.7.1742)

3 Kethüdalık, fonksiyon ve isim olarak 18. yüzyıldan itibaren giderek yerleşmiş olmakla birlikte, daha önceleri yaygın olan Şeyhlik de, özellikle İstanbul dışında bir çok esnaf örgütünde, aynı fonksiyonu görmek üzere yaşamağa devam etmiştir. Bütünü ile gayr-i müslimlerden oluşan esnaf örgütlerinde ise Şeyhlik tabiri hemen hemen hiç kullanılmazdı. Bu konuda rastlanan tek istisna olarak Halep'teki ekmekçi esnafı için bkz. Avedis K. Sanjian: *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1965. s. 52. Gayr-i müslimlerden oluşan esnaf örgütlerinde Kethüda deyimi de az kullanılır, genellikle «ustabaşı» tabiri tercih edilirdi.

da seçimi kabul ederek esnafın yönetimini hakkaniyetle yürüteceğine söz verdikten sonra kadı, seçim tutanağı diyebileceğimiz hücceti defterine kaydeder ve esnafa da bir örneğini vererek muameleyi tamamlardı. Seçim, birçok esnaf örgütünde belirli bir süre için, ekseriya bir yıl için yapılır, vâde sonunda yenilenirdi. Ancak çoğunluğun reyini ile kethüdanın değiştirilmesi, aynı usulü izlemek ve gerekçe göstermek kaydı ile, her zaman için mümkündü. Kethüdanın seçilmesi veya değiştirilmesinde yetkili merci Kadılıktı⁴. Ancak, esnafın faaliyette bulunduğu alanda vergilendirme ile alâkalı Maliye görevlisinin görüşünün alınması veya ona bilgi verilmesi de zorunlu idi, çünkü kethüdayı değiştirmek hususunda onun da başvuru hakkı vardı.

Kethüdanın yanında ahi baba, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı gibi çeşitli görevlilerden bahsedilir. Ama, bunların içinde 18. yüzyıldan itibaren hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bulunan başlıca görevli yiğitbaşı'dır. Kethüda için izlenen usulle seçilen yiğitbaşı, esnafın örgüt-içi ilişkilerinde kethüdanın yardımcısı olarak yönetimi yürütmekle yükümlü idi. Esnafın dış âlemle ilişkilerini, yani diğer esnaf örgütleri ile, mal aldığı veya sattığı zümrelerle, kamu otoriteleri ile olan ilişkilerini ise kethüda doğrudan doğruya kendisi yönetirdi.

Aynı uzmanlık alanında çalışanlar, özetlediğimiz usuller dahilinde, prensip olarak, ayrı birer örgütlenme imkânına sahip idiler. Ancak pratikte, bir meslek grubunun kethüda, yiğitbaşı vs. yönetim kadrosu ile bağımsız bir örgüte sahip olabilmesi için optimal denebilecek bir sayısal büyüklükte olması gerekiyordu. Sayısı az ise, iş kolu veya mekân olarak en yakın bir esnaf örgütüne «mülhak» veya «yamak» kategorisi içinde katılırdı. Sayı tek bir örgüt içinde yer almaya engel olacak kadar çok veya mekân bakımından dağınık bulunuyorsa, birkaç ayrı örgüte ayrıldıkları da olurdu. Meselâ İstanbul'da sayıları birkaç bini geçen, az önce sözünü ettiğim kayıkçılar, hamallar, dokumacı, lüleci, fesçi, deri sektöründeki birçok esnaf bu şekilde birden çok örgütlenmeye sahne idi. Maamafih bu bölünme ekseriya, tam bir bağımsızlık niteliği kazanmadan aynı örgütün, biraz daha gevşetilmekle birlikte, biraz önce ifade ettiğim gibi, genel dayanışmayı bozmamak üzere bir Baş Kethüda nezareti altında, onun vekili sayılan kethüdalar yönetiminde alt gruplara ayrılmasından ibaret kalırdı.

4 Bu yetki Tanzimat'tan sonra, İhtisab Nazırlığına ve daha sonra da Şehremanetine ve nihayet Belediyelere devredilmiştir.

Tabi bulunacağı kurallarla onları uygulayacak organları seçmekle esnaf örgütü, kendisine tanınan otonomi içinde teşekkülünü tamamlamış olurdu. Hemen aklımıza gelen soru şudur: Acaba uygulamada bir ihtilâf çıkarsa, üyelerden biri kurallara uymazsa ne olacaktı?

Esnaf örgütü, mesleki ihtilâfların doğmamasını veya asgarî düzeyde kalmasını sağlayan bir mekanizma olarak bu fonksiyonunu önemli ölçüde yerine getirmiş görünen bir kuruluştur. Ancak, iktisadî hayatın gündelik faaliyetleri içinde doğması önlenemeyen ihtilâflar ortaya çıktığı, örgüt mensuplarından birinin kurallara aykırı bir davranışı olduğu zaman, esnafın yönetim kadrosunun nasihat, tavsiye ve telkinden öteye herhangi bir hukukî veya icrai yetkileri mevcut değildi. Örgütün yöneticileri, ustalar, hattâ esnafın en alt kademesinde bulunan mensuplarının da yüklenebilecekleri tek rol şikâyetini Kadı huzuruna getirmekten ibaretti. Kurallara aykırı davranış örgüt-içi çatışmanın sınırlarını aşarak toplumu ve tüketicileri de ilgilendiren boyutlar kazandığı hallerde, Kadı ve emrindeki kamu görevlileri kendiliğinden müdahale ederlerdi.

Örgütün ürettiği malın kalite ve fiyatları konusundaki ihtilâflar bu türdendi. Bu konuda esnaf örgütlerinin kuralları tesbit etme bakımından da otonomileri çok sınırlı idi. Özellikle fiyatların belirlenmesinde yetki kamu otoritesi olarak Kadıya aitti. Esnaf, narhın belirlenmesinde maliyeti ortaya koymanın teknik zorluklarında yardımcı olmaktan fazla bir rol oynamazdı. Ancak hemen ilâve etmeli ki, esnaf, belirlenmesinde danışmanlıkla yetindiği fiyat ve kalite konusunda, genellikle zannedildiği gibi, kayıtsız değildi. Özellikle kalite konusunda kamu görevlileri kadar titizlik gösterirdi. Çünkü bu alanda üyelerinden birinin kurallara aykırı davranışı örgütün zümre olarak sosyal itibarını zedeleyecek sonuçlar doğurabilirdi.

Bununla birlikte narha aykırı davranışlar en sık görülen ihtilâfların başında gelir. Sıklığın önemli bir nedeni ekmek, et vs. gıda maddeleri başta olmak üzere tüketim maddelerinin çoğu için belirlenen narhlarda esnafa tanınan kâr haddinin ortalama yüzde 10'u aşmamasıdır, diyebiliriz. Piyasa fâiz haddinin yüzde 15 - 20 nin üzerinde olduğu bir ekonomide, yıllık enflasyonun bazan yüzde 5'i geçtiği zamanlarda, narha aykırı davranışların çoğalmasını önlemek kolay değildi.

Narha aykırı davranışlarda, meselâ ekmeğin gramajında, veya kumaşın top büyüklüğünde yüzde 5 civarında kalan sapmalar, normal beşerî yanılma sınırı içinde düşünülerek herhangi bir ceza konusu sayılmazdı. Sapmalar bu oranı aştığı zaman da, kıtlık ve savaş

halleri dışında, genellikle zannedildiğinin aksine, çok sert tedbirlere başvurulmazdı.

İkaz etmek, bir daha yapmamasını tavsiye etmek, kamu otorite-
rinin en çok başvurduğu yoldu, diyebiliriz. Narhtan sapma yüksek oranlara vardığı ve tekerrür ettiği takdirde, suçlu müslümansa hapse atılır, gayr-ı müslim ise küreğe konulurdu. Ancak cezalandırma fazla sürmezdi. Genellikle birkaç hafta ile birkaç ay arasında bir ceza yeterli görülürdü. Burada önemli olan nokta **tekerrürdür**. Birkaç kere uyarmadan ceza verilmediği gibi, verilmiş olan cezanın süresini belirleyen en önemli unsur da **mükerrerlikti** diyebiliriz. Eğer **mükerrerlik** yoksa, ciddi görünen suçlar bile kısa bir cezalandırmadan sonra affedilirdi. İnsanın hatâ yapabileceğini daima dikkate almayı ilke olarak benimsemiş olması, Osmanlı adaletinin, ününü yaratan sür'at ve sadelik yanında, büyük bir hoşgörüyü de sahip bulunduğunu ortaya koyan kaydedilmeğe değer bir niteliğidir.

Hoşgörü konusunda, kamu otoritelerinin tavrı ile örgütün tavrı arasında önemli farklılık bulunduğu, bu alandaki sayısız belgeden açıkça ortaya çıkmaktadır. Kurallara uymayan üyelerine karşı esnafın, çok kere dükkân kapatma, esnafıktan çıkarma gibi sert ceza talepleri ile huzuruna çıktığı kadı, ekseriya yatıştırıcı, uzlaştırıcı kararlar alır; cezalandırmaya gittiği durumlarda da hemen daima esnafın talep ettiğinden çok daha hafif cezaları yeterli bulurdu. Esnafıktan çıkarma cezaları, çok nadir hallerde uygulanırdı ve mesleki suçlardan çok, genel cezai ve ahlâkî suçlarda verilirdi. Mesleki suçlardan ihraç cezası verildiği hallerde de, ekseriya diğer cezalar gibi, muvakkat nitelikte olur, belli bir süre geçtikten sonra cezalı tekrar işine dönebilmekte idi.

Esnafın, kurallara uymayan üyelerine karşı genellikle sert tepki göstermesi, esnaf örgütünün sadece mesleki bir kuruluş olmaktan ibaret kalmayıp, sosyal dayanışma, yardımlaşma, birlikte eğlenme gibi yoğun ve çok yönlü ilişkiler içinde bulunan bir cemaat niteliği taşımasından doğuyordu. Bu bakımdan hoşgörü eksikliğini, dayanışma ve bütünleşmeye verilen aşırı önemin bir ifadesi sayabiliriz.

Ancak bu hoşgörü eksikliğini fazla ızam etmemek gerekir. Meslek ahlâkının saffetine, yüksek dayanışmasına gölge düşürülmemesi için gösterilen bir titizlik diye nitelemek belki hoşgörü eksikliği veya sertlik tabirinden daha uygun düşecektir. Nitekim, örf ve usullerinin oluşmasında İslâm dininin çok önemli rolünü bildiğimiz esnaf örgütlerinde, dinî farklılıkların zannedileceği gibi ayırıcı bir etki yapmamış olması dikkate şayandır. Gerçekten çeşitli din, mezhep ve milliyetleri âhenkleştirmekte Osmanlı sisteminin gösterdiği başarıyı, sistemin bir parçası olarak esnaf örgütlerinin de kendi zümre

ölçüleri içinde gerçekleştirerek müslümanlarla, rum, ermeni, bulgar, yahudi vs. lerin değişik oranlarda aynı esnaf örgütü içinde bir arada yaşadıklarını ve bu dini farklılıkların örgüt-içi ilişkilerde dayanışma ve bütünleşmeyi zedelememiş olduğunu söylememiz lazımdır. Çoğunluğun reyi ile seçilen yöneticiler esnaf içinde din çoğunluğunun hangi grupta bulunduğunu ortaya koyan başlıca göstergedir. Çünkü dinsel çoğunluk değiştikçe, yönetici kadrolar da aynı yönde değişmekte idi⁵.

Mümkün olduğu kadar kısa ve ana çizgileri içinde kalarak özetlemeğe çalıştığım bu şematik tablonun her yerde ve her zaman bütün unsurları ile aynı saflığını korumuş olduğunu düşünmek de doğru değildir. 17. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan ve 18. yüzyıl boyunca, özellikle İstanbul'daki esnaf örgütlerinde giderek belirginleşen bir eğilim, esnaf yönetim kadrolarının başı mevkiindeki kethüdaların devlet görevlilerinden oluşmağa başlamasıdır.

Esnaf örgütünün lideri olarak kethüda, görevi karşılığında esnaftan belirli bir gelir sağlardı. Sözüne ettiğim eğilim, zamanla sayıları artan memurlara maaş ödemekte zorluk çeken Devletin bir kısım görevlilere, hazineye ödenecek maaş yerine, esnaf kethüdalıklarına ait gelirleri tahsis etmeğe temayül etmesinden doğuyordu. Devlet bu sayede, hem bütçe giderlerini kısıma, hem de esnaf örgütleri üzerindeki mali kontrolünü arttırma imkânını bulmuş oluyordu. Bu şekilde bir kethüdalık elde eden memur da, bütçe zorlukları dolayısıyla riskli hale gelen maaşını belirli bir esnafın, daha garantili olan aidat ödemeleri ile değiştirmeye tercih ediyordu. 18. yüzyıldan itibaren iktisadi buhranların yoğunlaştığı ve faaliyet şartlarının ağırlaştığı dönemlerde, bazı esnaf örgütleri de, kendi aralarından seçtikleri yönetici yerine, bir devlet görevlisinin daha güçlü ve etkili olacağı beklenen himayesi altına girme imkânı veren böyle bir değişmeye rıza gösteriyorlardı. Devletin, memurların ve esnafın ortak menfaatlerine tekabül ettiği ölçüde eğilim yaygınlaşma istiadı göstererek neticede, esnaf kethüdalıklarının bir bölümü, hazine için gelir getiren **mukataalar** şeklinde yeni birer vergi kaynağı haline geldi. Maamafih bu üçlü menfaat birliğini gerçekleştirmek her zaman kolay olmadığı için bu değişme, esnaf örgütlerinin, İstanbul dışındaki

5. Bu konuda tipik bir örnek olarak, 1657'de İstanbul'da Bedestan'da çalışan müslüman takyecilerin, Divan'a başvurarak, eskiden gayr-ı müslimler çoğunlukta olduğu için kethüdalarının da gayr-ı müslim olduğunu, ancak çoğunluğun artık müslümanlara geçmiş olduğu gerekçesi ile Kethüdanın müslümanlardan seçilmesi gerektiği hakkındaki taleplerini zikredebiliriz. Ahmed Refik Altınay: **Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı**. İstanbul, 1931, s. 55.

şehirlerde daha seyrek olmak üzere, ancak bir bölümüne yayılma imkânını bulmuştur. Ayrıca yayıldığı bu esnaf örgütlerinin çoğunda da, esnafın mesleki mes'elelerine yabancı bulunduğu için, iyi birer yönetici olamayan memur kethüdaların yerine örgüt, işleri fiilen yürütmek üzere, yine kendi reyi ile ustalardan birini kethüda olarak seçmeğe devam ederek, tayinle gelen devlet görevlisini, kethüdalık aidatını toplamakla yetinen bir statü içinde tutmağı başarmıştır.

Netice olarak bu değişme, esnaftan alınan vergilerin biraz daha arttırılmış bulunması ve karşılığında esnafın, daha etkili olacak ikinci bir temsilciye kavuşması şeklinde özetlenebilir.

Bu değişme ile esnafa ait otonominin ne ölçüde daralmış olacağı sorulabilir. Esnafın otonomisi diye adlandırdığımız nitelik, örgüt üyelerinin irade ve kararları ile oluşmakla birlikte, bu oluşum başlıca üç önemli kaynaktan gelen etkilerin kavşağında yer aldığı için esasen sınırlı kalan bir otonomidir. Birinci etki kaynağı bölgelere göre değişen örf ve âdetlerdi. O kadar ki esnaf örgütlerinin otonomisi ekseriya bu örf ve âdetlerle uyum içinde bulunmaktan ibaretti, denebilir. İkinci kaynak şer'i mevzuattı. Üçüncü kaynak da, Osmanlı Divanının kararlarıdır ki, mahiyetleri itibarı ile çok az veya hiç değişmeyen ilk iki kaynağa saygılı kalmakla birlikte, Devlet ile toplumun ihtiyaçlarına göre zamanla değişen kararları ile esnafın örgütlenme modelini asıl muhtevalandıran bu kararlar idi.

Sosyal ve iktisadi hayatın her alanı ile yakından alâkadar görünen Osmanlı Divanının, esnaf örgütlerine tanıdığı otonomiye de bu alâka içerisinde düşünmek ve esnafa atfedilen fonksiyonların ifasına ait kurumsal bir çerçeveden ibaret saymak daha doğru görünür.

Esnaf örgütlenmesinin hem niteliğini daha iyi anlayabilmek, hem de otonomisinin bu çerçeve içindeki yerini ve sınırını belirleyebilmek için Osmanlı Devlet sisteminin ondan beklediği fonksiyonları ve ona sağladığı desteği de kısaca görmek gerekir.

Esnaf örgütlerinin en önemli fonksiyonu, daha önce de temas ettiğim gibi, iktisadi hayatın gündelik faaliyetlerinin, mümkün olduğu kadar az ihtilâf doğuracak şekilde, sosyal dayanışma ve âhenk içerisinde cereyanını sağlamaktır. Başka bir deyimle, toplumu ve ekonomiyi düzen içinde tutmaya ait devlet görevinin bir bölümünü, zümre-içi küçük örgütlere devretmekle devlet, güvenlik ve düzeni sağlamak üzere, son derece pahalı ve muhtemelen etkinliği daha düşük kalacak olan muazzam bir bürokrasiyi icraya koymak külfetinden kurtulmuş oluyordu. Gerçekten, iktisadi faaliyetleri düzen-

lemekle görevli memurların sayısı, meselâ nüfusu yarım milyon civarında bulunan İstanbul'da bile birkaç yüzü bulmazdı. Oysa, esnaf örgütlerinin yavaş yavaş zayıflayarak gerilemeğe başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında nüfusu fazla değişmeyen aynı şehirde giderek kalabalıklaşan bir resmi görevliler kadrosu ile aynı fonksiyonları ifa etmek gerekmiştir.

Esnaf örgütleri, ayrıca, iktisadi faaliyetin normal seyri içinde servetin mahdud ellerde toplanarak sosyal ve ekonomik düzeni saracak dengesizliklerin ortaya çıkmasını önlemenin oldukça başarılı olmuş görünen mekanizmalarından biri olmuştur. Milli gelirde sürekli bir artışın, yani iktisadi gelişme ve büyümenin, ne fiilen, ne de fikren mevcut bulunmadığı bir çağda, fertlerin veya zümrelerin gelirlerini arttırmak, ekseriya başkalarının gelirlerini azaltarak mümkün olabileceği için Devlet, bunu önlemek üzere, yüzyüze yakın ilişki içinde kalan, mahdud üyeli zümrelerin, az çok eşitlikçi karakterdeki örgütlenmelerini desteklemiş ve geliştirmiştir, diyebiliriz.

Gerçekten, esnaf örgütlerinde en zengin usta, orta gelirli ustadan en fazla yüzde 50 ile yüzde 100 arasında değişen bir üstünlük kazanabilir, en fakiri de ortalamanın aynı oranlarda altında bulunabilir. Nisbi farklılaşması böylesine sınırlı tutulan gelirin mutlak düzeyi de esnafın, kendini ve ailesini mütevazı ölçüler içinde geçindirebilecek ve vergilerini ödeyebilecek miktarı pek geçmezdi. Devletin, uzun vâdede meşru' kabul ettiği kâr haddinin yüzde 10'u aşmadığını hatırlarsak, esnafın sermaye birikimini sağlamak bakımından oldukça zayıf bir durumda bulunacağını kolayca anlarız.

Devlet sorumluları bunu çok iyi bildikleri için esnafın, istikrar içinde, sıkıntıya düşmeden faaliyetlerini yürütebilmesine yetecek kadar yatırımı, özellikle zamanın ölçülerine göre önemli boyutlarda fiziki sermaye gerektiren alanlarda, boyahane, basmahane, menegenehane gibi imalâthanelerin, han, mağaza, hamam, dükkân, hattâ bütünü ile çarşıların yapımını devlet, imkânları sınırlı kalan esnafın yatırım yapmasını beklemeden, hemen pek çoğunu ya doğrudan doğruya hazineden veya vakıflar vasıtası ile sermaye sağlayarak gerçekleştirmeğe itina ederdi.

Esnaf örgütlerinin ülke çapında, her tarafta faaliyetlerinin gerektirdiği fiziki sermaye akışını sürekli şekilde sağlamanın yanında Devlet, genel iktisadi politikasını da, aynı faaliyetlerin aksamadan yürütmesini sağlayacak mekanizmalarla donatmış bulunuyordu. Esnaf örgütlerinin ihtiyaç duyacağı girdilerin düzgün akışını kolaylaştıracak, esnafı kıtlık ve işsizliğe düşürmeyecek tedbirleri dikkat-

le ve sistematik şekilde uygulamaya koyar ve takip ederdi. Bir bölgedeki üretimden, bölge esnafının muhtaç olduğu girdiler temin edilmedikçe, bölge dışına mal çıkarmayı, özellikle ülke dışına göndermeyi devamlı miktar kısıtlamaları, hattâ ihraç yasakları ile kontrol altında tutar, buna karşılık esnafın faaliyetine yarıyacak ithalâtı serbest bırakır, hattâ teşvik ederdi. Bölgeler-arası ulaşımında konaklama kolaylıkları ile güvenliği sağlamak üzere gösterilen gayretleri, genellikle uzun vâdede ve değişik şartlar altında doğurmuş olduğu olumsuz sonuçlara bakarak eleştirilen ahidnameleri de netice itibarı ile esnafın mal ve hizmet üretimini kolaylaştırmaya yönelik tedbirler arasında düşünmek lâzımdır.

Esnaf örgütlerine tanınan ve 18. yüzyıl boyunca giderek belirginleşmiş bulunan tekel haklarını da aynı tedbirler sisteminin bir parçası gibi anlamak doğru olur. Tekellerin, esnaf zümrelerinde ustalığın ekseriya babadan oğula irsen intikal edecek boyutlara kadar genişlemesine izin verilmiş olmasını, mesleki eğitimin geliştirilmesi ve günümüzün deyimi ile, beşeri sermaye formasyonunun desteklenmesi motifine bağlayabiliriz⁶. Nitekim herhangi bir mesleki formasyon gerektirmeyen alanlarda, tekel hakkı bir yana, örgütlenmeye bile izin verilmediğini görüyoruz⁷.

Mahalli örf ve âdetlerle kanuni mevzuatın ortak ürünü olarak başlıca niteliklerini özetlemeğe çalıştığım esnaf örgütlenmesi şehirlerin iktisadi ve sosyal hayatında önemli rol oynamış bir kuruluştur. Osmanlı sisteminin temel kurumlarından biri olarak en gelişkin dönemini idrâk ettiği 18. yüzyılın sonlarından itibaren, aynı sistemle birlikte çeşitli faktörlerin etkisi ile yavaş yavaş daralma ve çözülme süreci içine girmiştir.

Dış ticaretin büyümesi ile birlikte şehir ekonomisi üzerindeki hâkimiyetlerini yavaş yavaş, dış ticareti ellerinde tutan yabancı tüccarlarla, onların şehirdeki temsilcileri olarak faaliyet gösteren delâl ve simsarlara terketmek zorunda kalan esnaf örgütleri, önce perakende ticaret sektöründe gerilemeğe başlamış, Devlet de, tüketi-

6 Beşeri sermaye formasyonu alanındaki bu imkânlar sayesinde ki Osmanlı esnafı, sermayenin birçok dalında, özellikle iplik boyama ve sahtiyan imalâtında, yüzyıllar boyunca kazandığı teknik üstünlüğünü, modern tabiat bilimlerinin gelişerek sanayiın emrinde kullanılmağa başladığı 19. yüzyılın başlarına kadar sürdürerek Avrupa pazarlarında rakipsiz denebilecek bir mevkiye kalmağı başarmıştır.

7 Meselâ bacası temizleyicileri, 18. yüzyılın ortalarında örgütlenmek için başvurdukları zaman Divan, özel bir beceri gerektirmeyen bir iş kolu olduğu gerekçesi ile bunu reddetmiş ve isteyen herkesin bu alanda serbestçe çalışabileceğini ilân etmiştir. İstanbul Kadı Sicili No. 25./s. 252/6 N 1179 (16.2.1766).

cileri koruma motifi ile bu yöndeki baskılara, örgütlerin bu kesimine ait tekel haklarını sınırlandırarak yardımcı olmuştur. Bununla birlikte esnaf örgütleri, sınaî imalâtla alakalı alanlarda devletçe desteklenmeğe devam edildiği gibi, perakende ticarete de, tekel hakları 1790'dan itibaren sınırlandırıldığı halde, örgütlü bir zümre olarak kaldığı için kendini savunmaya devam etmiş ve artan vergi ve yükümlülüklerle rağmen, Tanzimat yıllarına kadar hayatini korumağı başarmıştı.

Tanzimat'ın liberal politikası içinde yaşama şartları iyice zorlaşan esnaf örgütleri, özellikle sınaî üretimde faaliyet gösterenler, artan ithalat ile rekabet edebilecek şekilde maliyetini düşüremediği, yeni tüketim alışkanlıklarına cevap verecek malları üretmekte zorluk çektiği için hızla gerilemeğe başlamıştır. 1838 tarihli Türk - İngiliz ticaret antlaşmasını müteakip Osmanlı şehirlerinde yabancıların da perakende ticarete girmeleri ile esnaf örgütleri fevkalâde zor bir döneme girmiştir. Ancak yabancıların, ticaret antlaşmasını kendilerine göre yorumlayarak açtıkları bu çığır, Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatını sarsacak boyutlara vardığı ölçüde Devlet de esnaf örgütlerine desteğini arttırmış, hattâ 1860 yıllarında «Islah-ı Sanayi Komisyonu» adı ile bir organ oluşturarak, özellikle sınaî üretim alanında çözülmekte olan esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütleyip yaşatmağa çalışmıştır.

Bütün bu gayretler, Osmanlı sisteminin genişleme ve büyüme devirlerinde ortaya koyduğu şehir medeniyetinin yaratılmasında vakıflar ve zâviyelerle birlikte birinci derecede rol oynamış olan esnaf örgütlerinin, fonksiyonel bir parçası olduğu sistemin kaderini paylaşarak onunla birlikte tarih sahnesinden çekilmesini sağlamaktan başka bir sonuç vermemiştir.

TARTIŞMA

Konuşmacı : Mehmed Genç
Tartışmacılar: (Soyadı sırasına göre)
Ruhi Turfan
Hasan Yelmen

R. Turfan : Herşeyden evvel bu değerli toplantıyı hazırlayanları şükranla karşıladım. Tesadüfen haber aldığım için konferans serinin ilkine katılamadım. Bu kez her iki konferansı da dinlemiş olmak benim için büyük mutluluk ve bahtiyarlık oldu. Bugünkü değerli konuşmacıyı da araştırmaları ile gıyaben tanımaktayım. Konuşmasında beni etkileyen en önemli bir husus da **kadılar** üzerinde ısrarla durmasıdır. Bundan da bahtiyarım. Çünkü ben kadılardan birinin oğluyum. Kadı Mehmet Naim Efendi babamdır. Milli Mücadele yıllarında, kadı olan babam yüzünden büyük acılar çektik.

Bu yıllarda, babam Eskişehir'de kadı idi. Eskişehir'in işgalinde Ankara'ya kaçamamıştık. Çocukluk çağlarımdan beri daima kulaklarımda, çırak, kalfa, usta sözleri çınladı. Ailem bu sözcüklere sevgi ve alâka duydu. Yıllarca esnaf ve san'atkarlar arasında yaşadım. Rahmetli babam Kadı Mehmet Naim Efendi âlim, fâzıl, bilgili bir zât idi. Bilirsiniz... Kadılar için sayısız nükteler, dedikodular hâlâ toplumumuzda geçerliliğini korurlar. Bunlardan birisini hâlâ çözemdim. Babam 40 yıl önce öldü. Cübbeli, sarıklı, hoca efendi olan babam güzel Fransızca bilir ve konuşurdu. Lisanı nasıl öğrenmişti bilemiyorum. Milli Mücadele yıllarında babam Eskişehir'e hâkim tayin edilmişti. Yunan işgalinde kaçamamıştık. Yunan Kumandanı Eskişehir'e girer girmez ilk iş mahkemelerin açılması için babamı aramış, çağırtmış ve kendisine derhal mahkemenin açılmasını emretmiş. Babamın bu emre karşı çıktığını duymuştuk. Kumandana «Devletin olmadığı yerde mahkeme açılmaz...» demiş. Yunan Kumandanı da işte burada Devlet benim! demiş. Babam, emirle mahkeme açılmaz! deyince, kumandan babamın yüzüne şiddetle haykırmış ve acı hakaretleri yüzüne karşı söyleyince, babam tercümana bakmadan; Fransızca sert cevabı kumandana verince kumandan hayre-

te düşmüş ve: Kadı Efendi! Siz Fransızca'yı nasıl biliyorsunuz? diye-
rek önce alay etmiş ve daha sonra şiddete başvurarak babamı en ağır
hakaretler içinde tevkif ederek Atina Losya Üsera karargâhına yol-
lamıştı... Öyle zannediyorum ki babam İstanbul'da kadıların yetiş-
tiği Mekteb-i Nüvvâba devam ederken, Bab-ı âli terceme kalemine
devam suretiyle Fransızca'yı da öğrenmiştir. 3,5 yıl Atina'da kalmıştı.
Ben onüç yaşında idim. Bana oradan yazdığı bir mektupta şöyle di-
yordu :

Âmâl-i Milliyende etme nedâmet...
Teşci' eder seni hâtıra-i esâret.
Çektiğin bunca mihen ü sefalet
Olur elbet bir gün mübeddel-i saâdet
Hâtırâtım evlâd ü ahfâda olsun yâdigâr
Na'im'â alır intikamını ol müntakim perverdigâr.

Atina Losya Üsera Karargâhı - 1337

Bu olaylar dizisi sırasında sevgili anam beni kolumdan tutarak
Eskişehir'de bir esnafın yanına götürdü, orada ayakkabıcı çırağı ol-
dum. Ustamın adı, (Hafız Hayrullah) Efendi adında son derece na-
muslu bir zât idi. Üç yıl yanında çalıştım. Ustam beni çok beğenmiş-
ti. Şehir işgal altında olduğu için, törenlere müsaade edilmiyordu.
Usta evinde yemekli bir toplantı yaptı ve bana kalfalık verildi. Bu
olay hayatımın ve ailemizin mutluluğunu perçinledi. Böylece esnaf
ve san'atkârlara karşı derin muhabbet ve sevgimi hâlâ gururla ta-
şıyorum.

Ondan sonra babam esaretten döndü. Şartlar değişti. Ben yük-
sek tahsilimi tamamladım. Avrupa'ya gittim. İstikbalim değişti. Öğ-
retmen oldum. Ve bu safha kapandı.

Şimdi başka bir soruya geçiyorum. Bu kez de konferansta adı
geçen rahmetli Prof. dostum muhterem bir zâtı, Ömer Lütfü Barkan'ı
tâzimle anacağım. Kendisiyle bundan 30 yıl önce üniversitede oda-
sında tanışmıştım. Yanımda Alman Prof. Dr. Reinhard Stewig de
vardı. Alman Prof. bana dönerek şöyle dedi: Muhterem Ömer Lütfü
Barkan'ı yabancı literatürden tanırım. Ömer Lütfü dünyada bilinen
ilim otoritelerindendir. Bu kez kendisini şahsen tanımaktan mutlu
oldum.

Bu bakımdan da konferansçıyı yürekten kutlarım. Konuşmalarını
dikkatle dinledim. Araştırmaya dayalı konuşmalarını çok beğen-
dim. İlimde araştırmacılık çok güçtür. En geçerli çalışma türüdür.
Eskiden beğenilmeyen konuşmacılar için «Bereket-i elfaz, kaht-ı ef-
kâr» derlerdi. Oysa bu konferansta, ciddi görüşleri kapsayan, son

derece yeterli ve yetenekli görüşlerin ifadesini buldum. Bu konfe-
ranslarda esnaf ve san'atkârların adları sık sık geçiyor... Bu konu-
lar çok derin. Sadece Osmanlı arşivlerinin incelenmesi bence yeterli
de değil. Dünya literatürleriyle ilişki kurmak gerek... Milâdın ilk
yüzyılından itibaren araştırmacılar Anadolu'da araştırmalar yapmış-
lar... Bu dönemlerde Konya çevresinde, Tuz Gölü civarında Roma
İmparatoru Aminos'un yüzlerce sürüsü varmış... Burası bugün ya-
şamaya elverişli olmayan kurak sahalar, yani antropojen çölleşme
alanlarıdır. Yine Milâd'ın 3 - 4. yüzyıllarında Anadolu'nun birçok şe-
hirlerinde yüzlerce yerde basılan paralar, açılan yollar, değişik yer-
leşmeler, san'at ve ticarî ilişkiler, dikkat çekici boyutlarda idi. Ge-
lişen medeniyet hareketleri ve yollar boyunca iş bağlantıları dikkati
çekmiştir.

Acaba Ahilik ve esnaf teşkilâtının ilk çekirdeğini hangi yıllardan
başlatmak mümkündür? Bu sorular kafamda devamlı şekilde dögüm-
leniyor. Sayın konferansçı neler düşünüyor. Muhterem konuşmacıya
sorarak huzurunuzdan saygı ile ayrılıyorum.

Teşekkür ederim.

M. Genç Esnaf teşkilâtlarının, mesleki organizasyonların tabii,
türli varyantları vardır. Bunların menşei hakkında bildiklerimiz ma-
alesef çok fazla değildir. Bilinenlerin büyük bir bölümü de pekûlâtif
mahiyettedir. Gerçi evrensel bir organizasyondur, her yerde vardır.
Mütekabilleri değişik türde her yerde vardır. Bunlar belirli bir tek
kaynaktan mı geliyor? Yoksa belirli bir takım şartların ürünü mü-
dür? Bu konuda kesin bir şey söylemek mevkiinde değiliz. Hattâ, Os-
manlı esnafının nereden doğduğunu söylemekte de güçlük çekiyo-
ruz. Birçok İslâmologlar, İslâm'da esnaf örgütleri yoktur diyorlar. Os-
manlı öncesi dönem üzerinde çalışan ciddi araştırmacılar, Şam, Halep,
Kahire, Bağdat'ta, 15 ve 16. yüzyılda, Osmanlıların oraya gelişine ka-
dar, mesleki bir esnaf organizasyonunun mevcut bulunmadığını tesbit
ediyorlar. Osmanlı esnafının, İmparatorluk ile birlikte vücut buldu-
ğunu farz ettirecek sebeplerimiz var. İmparatorluk bunu hangi kay-
naklardan, unsurlardan besleyerek yaratmıştır? Bu, ayrı ve çetin bir
mevzudur. Onu burada teşrih etmeye herhalde imkân yoktur.

H. Yelmen : Bu konferans serisinin üçüne de katıldım. Üçünde
de konuşma yaptım. Belki hatâ ediyorum diye düşündüm, ama böy-
le toplantılarda söz almak, soru sormak, konunun biraz daha açıl-
masına vesile oluyor. Onun için, özür dileyerek sualimi soruyorum,
ama çözemediğim bir konu olduğu için, bu toplantıda da bir açıklık
kazanacağına inanarak soruyorum.

Ahilik'ten, Ahilik teşkilâtından Lonca teşkilâtına geçiş, çözüme-

diğim konulardan bir tanesi. Bildiğim kadarı ile Ahilik, lonca teşkilâtından önce Türklerin kurmuş olduğu Esnaf kuruluşudur. Loncalar ise Batı'nın kurduğu esnaf kuruluşlarıdır ve Ahilikten sonra gelmektedir. Türkiye'de, yahut da Osmanlı devrinde, lonca teşkilâtı, Ahi teşkilâtından sonra oturmuş bir teşkilâttır. Yine elde ettiğim bilgilere göre, lonca kuruluşlarını 18. asrın başlarında görüyoruz. 18. asırdan önce teşkilât olarak, Ahilik ortada görünmektedir. Yine bildiğim kadarı ile, belki hatâ ediyorum, Ahiliğe girebilmek için bir takım şartlar var. Bu şartların bir tanesi de, Müslüman olmak şartı. Demek ki Ahilikte esnaf grubu İslâmdan teşekkül ediyor diyorum. Türkten teşekkül ediyor. Tabii, bir devre geliyor ki, gayr-i müslim bir kitle oluşuyor ve Osmanlı Devletinin sınırlarının genişlemesi dolayısıyla, bu kitle giderek çoğalıyor. Elbette bu genişleyen imparatorluk sınırları içinde müslüman olmayan bir zümre var ve bu zümrenin de esnafılık yapma, çalışma hakkı ortaya çıkıyor. Ahilik buna bir çözüm getiremiyor. Lonca teşkilâtı buna çözüm getiriyor. Gayr-i Müslimlerin doğuşuna neden oluyor gibi geliyor bana. Ama geçiş tarihi için kat'i bir belirleme yapamıyoruz. Ahilikten loncaya geçişte kat'i bir tarih de göremiyoruz. Sayın Mehmet Genç Hocamız belki asır olarak söyleyebilir. Ben 18. asrın başlangıcının Ahilikten lonca dönemine geçiş olduğunu tahmin ediyorum, belki bu tahmini bir açıklığa kavuşacaktır. Bu birinci suâlîm.

Bir suâlîm daha var. Hocamız bu konuda da çok güzel buyurdular. Benim de, derici olarak yaptığım tedkikata göre, Türk sahtiyanı konusu, bütün dünya bakımından çok önemli. Bunun için, dışardan, öğrenmek maksadıyla bir takım girişimler de var. Ama hiç şüphe yok ki batılılar da, Türk sahtiyanının dünyada önemli bir deri ürünü olduğunu kabul etmişlerdir. Ben bir dergideki yazım dolayısıyla bir iddiada bulundum. Dedim ki, mamûl deri ihracatı, yüzlerce yıl önce ülkemizde başlamıştır. Böyle bir cümleyi cesaretle kullandım, ama sizin tasdikinize de ihtiyacım var. Acaba hatâyâ düşmüyor muyum? Bu kadar meşhur olması ile beraber, Türk sahtiyanının ne zaman, hangi tarihte dışarı ihraç edildiğini de anlatırsanız çok memnun olurum. Çok teşekkür ederim.»

M. Genç: Meslekî uzmanlıkla bağlantı derecesi oldukça mühim görünen ahi teşkilâtı ile meslekî niteliği belirgin ve hâkim bulunan Osmanlı esnaf örgütleri arasındaki ilişki mes'elesi meçhullerle dolu bir alandır. Ahiliğin, şehirlerle birlikte köyleri, esnafılık yapanlar kadar, yapmayanları da içine alan geniş ve yaygın niteliği ile 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da rasladığımız canlılığını Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan sonra bulamadığımız muhakkaktır.

Ahilikle kıyaslandığı zaman çok daha dar uzmanlık alanlarına inhisar eden ve sadece şehirlerde söz konusu olan Osmanlı esnaf örgütlerinin ilk örneklerine ait belgeler 16. yüzyıldan başlar. Giderek çoğalan bu belgeler arasında ahiliğe ait iz ve tesirler pek fazla değildir. Bildiğimiz en açık iz, bir kısım esnaf örgütlerinin yönetim kadrosu içinde **Ahi Baba** adı verilen bir görevlinin bulunmasıdır. Kethüda ile aralarındaki iş bölümü hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız bu görevli de debbağ, kayıkçı vs. birkaç esnaf örgütünde görülmekte, diğer esnaf örgütlerinde bulunmamaktadır. Maamafih, daha önce de ifade ettiğim gibi, her şehirde, inşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tümünün liderliği görevini yürütmek üzere aralarında seçmekte oldukları ve adına **Şeyh-i Seb'a** veya **Ahi Baba** dedikleri bir görevli de mevcuttur. Esnaf örgütleri üzerindeki etkisi çok sınırlı görünen bu görevi Ahiliğin bir devamı sayabiliriz. Ayrıca, bütün imparatorluktaki debbağ esnafının, 19. yüzyılın ortalarına kadar, Kırşehir'deki Ahi Evren zâviyesi şeyhlerine manevî bir bağla tabi kaldıklarını da ekleyebiliriz. Bunların yanında, esnaf örgütlerinin tören ve gelenekleri içinde ahilikten geldiği düşünülebilecek bazı unsurlar da mevcuttur. Bütün bu iz ve tesirlere rağmen, Osmanlı esnaf örgütlerinde, 13. ve 14. yüzyıllarda bilinen şekli ile ahiliğin devamından bahsetmek oldukça zordur.

Lonca deyimi, söylediğiniz gibi 18. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkıyor. Ancak, Osmanlı esnaf örgütlerinin, 16. yüzyıldanberi devam eden gelişme çizgisi üzerinde, bu deyim, herhangi bir yabancı tesirine delâlet edecek bir değişmeyi ifade ettiğini söylemeğe imkân yoktur. Osmanlı esnafının, ana hatları ile özetlemeğe çalıştığım yapısı, 17. ve 18. yüzyıllarda tedricen oluşmuş yerli bir yapıdır. Bu yapı içinde **Lonca** deyimi, esnaf örgütünün genel kurulu, ve bu kurulu toplandığı yer anlamı dışında bir muhteva taşımaz. Müslüman olan ve olmayan ustaların aynı örgüt içinde yer alabilmeleri, çok daha önceden beri söz konusudur ve bu Osmanlı esnafının belirgin niteliklerinden biridir.

Sonuç olarak soruyu, ahilikten loncaya dönüşme olarak değil de, mesleklerle bağlantısı mühim geniş bir kitleyi içinde barındıran ahi teşkilâtından dar uzmanlık alanlarına göre biçimlenen esnaf örgütlerine ne zaman geçildiği şeklinde anlarsak, bu geçişin 18. yüzyıldan çok önce, muhtemelen 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşmiş olduğunu, ancak bu döneme ait elimizde çok az belge bulunduğu için tatminkâr bir tahlilin şimdilik mümkün görünmediğini söylemekle yetinebiliriz.

İkinci sorunuza gelince, deri imalatı, Türkiye'de uzun zaman

yaygın ve gelişkin kalmış sanayi dallarından biridir. İmparatorluğun hemen her şehir ve kasabasında faaliyet gösteren ve çok büyük çoğunluğu, söylediğim gibi Türk - Müslümanlardan oluşan debbağ esnafları, meşin ve bilhassa sahtiyân imalâtında bütün Avrupa'da çok aranan ve benzerleri yapılamayan mamûlleri ile ün yapmışlardır. Türk esnaf örgütlerinin en güçlü ve tipik örneğini teşkil eden debbağlar, meslek sırlarını 19. yüzyılın başlarına kadar titizlikle koruyarak bu üstünlüklerini sürdürmüşlerdir. O kadar ki, bu meslek sırlarını öğrenmek gayesi ile Türkiye'ye gelip yıllarca kalarak yaptıkları incelemeleri eserlerinde uzun uzun anlatan Flachet, Olivier, Felix de Beajour gibi birçok Avrupalı sanayi casusu seyyah ve görevlilerin faaliyetlerine rağmen Türk debbağ esnafları teknolojik üstünlüklerini koruyarak Batı Avrupa'da karşılıklarına dikilen korumacı yüksek gümrük duvarlarını aşip ihracata devam edebilmiş ve bilhassa sarı ve kırmızı sahtiyanda rakipsiz kalmağı başarmışlardır.

Batı'ya ihracatı 14-15. yüzyıllara kadar geri giden bu mamûllerde dış talep o derece aşırı olmuştur ki, Türkiye iç pazar ihtiyacını karşılayabilmek üzere, 19. yüzyılın başlarına kadar, ihracatta miktar kısıtlamasına, hattâ zaman zaman tümü ile yasaklamalara başvurmak zorunda kalmıştır. Batı'da sanayi devrimi yerleşip yayıldığı ölçüde Türkiye'nin sınaî mamûl ihracına artık imkân bulamaz hale geldiği 19. yüzyılın sonlarında bile ihracatı devam eden nadir mamûller arasında sahtiyân ve menşeinin yer almakta olduğunu da ilâve etmeliyim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEMİNER VE TARTIŞMALAR

Başkan: Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız